

Panorama Samobora sa Stražnika, fotografija iz g. 1930., Samoborski muzej
Panoramic view of Samobor from Stražnik 1930, photograph, Samobor Museum

Biserka Dumbović Bilušić

Državna uprava za zaštitu kulture i prirodne baštine
Glavno povjerenstvo u Zagrebu

Formiranje i razvoj urbanog prostora Samobora

Pregledni rad – Review

predan 30. 10. 1995.

Uvod

Povijesna urbana jezgra Samobora upisana je u Registar nepokretnih spomenika kulture grada Zagreba, godine 1962, pod rednim brojem 119.

U istraživanju prostorno-povijesnih činitelja koji su odredili principe i zakonitost rasta, te definirali karakter Samobora kao urbanog naselja, korišteni su dostupni povijesni, arhivski i grafički podaci, te istraživanja na terenu.

Samobor pripada kategoriji »prirodnih« gradova, koji su rasli spontano, izuzetnih morfoloških i prostornih vrijednosti. Tijekom svoje urbane povijesti definiran je karakteristični vizualni identitet, njegova prepoznatljiva »slika grada«, koju bi svakako trebalo očuvati.

1. Razdoblje do XIII. st.

Iako razvoj Samobora kao povijesno stabilnog naselja sa sigurnošću možemo pratiti tek od 1242. godine, kad od Bele IV dobiva povlasticu »slobodnoga kraljevskog trgovišta«,¹ stanoviti oblici nastanjivanja i obitavanja na širem samoborskom području mogu se arheološki kao tragovi uočiti od paleolitika. Brojni arheološki nalazi navedeni kronološkim redoslijedom potvrđuju tezu o povoljnosti geografskog položaja i geomorfoloških značajki Samoborskoga gorja za trajnije obitavalište i organizirano naselje.

Arheološki nalazi koji ukazuju na povijesno najranije oblike obitavanja na području današnjeg Samobora potječu iz paleolitika:² na lokalitetu Podstražnik pronađeni su tragovi vatre, skeleti životinja, zubi mamuta. »(...) samoborski lovci na mamute logorovali su na terasi gdje su bili izvan domašaja čestih poplava Save, a odatle su imali vrlo dobar pregled nad dolinom kojom su se kretala stada mamuta, bizona i raznih drugih životinja.«³

Arheološka nalazišta s ostacima materijalne kulture – kamene sjekire, brončane igle, kopče, mačevi, žare i ognjišta, te tumulusi – na području Budinjaka iz VIII. st. pr. Kr. pripadaju neolitiku, brončanom i željeznom dobu.⁴

U II. i I. st. pr. Kr. i na Žumberačko-samoborskom gorju obitavalo je ilirsko pleme Japoda, uz koje se veže postanje imena planine Japetić i niz arheoloških nalaza – grobni humci, oružje, posude, novci – koji se pripisuju Japodima, odnosno Keltima.⁵

U antičkom razdoblju područje Samobora zauzimalje granični položaj ilirskih provincija, administrativno pripadajući rimskoj općini Andautonia.⁷ Arheološka karta bilježi u okolici Samobora više lokaliteta: Hamor, dijelovi rimske ceste, kamene zid s urezanim tragovima kotača; Kerestinec, nalaz fibule; Okić, kamenolom; Savršćak, nalaz kaserole; Jelenščak, nalaz žrtvenika.⁸ Sustavna istraživanja provode se na lokalitetu Nova Vas, malo udaljenijem od područja Samobora, gdje je otkrivena rimskodobna nekropola.⁸

Povijesni podaci kazuju da su u antici područjem neposredne okolice današnje urbane jezgre Samobora prolazile ceste i ukrižavale se, dajući tako tome području, osim tranzitnoga, i značenje raskrsnice. Glavnoj rimskoj cesti pogodovala je dolina Save, tako da je njome bila povezana, među inim, Emona

Sažetak

Znanstveno istraživanje naseobinske baštine temelj je za njezino vrednovanje i uvrštavanje u popis nepokretnih kulturnih dobara (spomenika kulture).

Samobor je kao srednjovjekovni gradić uvršten u popis povijesnih središta Republike Hrvatske.

Autor istražuje prostorno-povijesne parametre koji su u pojedinim povijesnim razdobljima utjecali na formiranje urbanih značajki grada.

– Neovidunum – Andautonia – Siscia. Druga važna prometnica koja je prolazila blizinom Samobora je transverzala koja je iz Poetovie vodila prema jugu i negdje se kod današnjeg Stenje- vca spajala s već spomenutom Savskom magistralom.⁹ Kroz današnje urbano područje Samobora prolazila je antička ce- sta, ostaci koje su pronađeni kod Hamora; koristeći se doli- nom Lipovečke Gradne, preko sedla ispod Japetića i Prilipja vodila je do Quadrate i dalje prema Sisciji.¹⁰

U XIII. st. na tom se području spominju »indagines« i »por- tae« – ograde i vrata, kojima su bile ograđene međe mađarske države. Prema podacima V. Klaića, one su se prostirale i oko Bregane i prema selu Sv. Jelena, a svakako između Save i ceste koja iz Samobora vodi u Breganu.¹¹ Kako istovremeno još supostoje i ostaci cesta koje su podizali Rimljani u Panoniji, nadaže se pitanje nisu li i »indagines« i »portae« ostaci znatno ranije organizacije prostora.¹²

Kontinuitet arheoloških nalaza na samoborskom području nas- tavlja se do starokršćanskog razdoblja. Zabilježeno je nalazište grobnog kamena s urezanim križem u kamenolomu kod Okića, datiranog u IV. st.¹³

Imena patrona – župne crkve u Samoboru Sv. Anastazije, te nekadašnje cistercijske crkvice Sv. Helene u Heleni (današnji Šmidhen) također su starokršćanskog podrijetla.¹⁴

U Samoboru je pronađen i zlatni prsten, vjerojatno langobard- ski.¹⁵

Iz ranosrednjovjekovnog razdoblja-doba naseljavanja tog područja slavenskim stanovništvom nema dosad istraženih arheoloških nalaza, kao ni drugih povijesnih podataka o obi- tavanju. Međutim, toponimi uzvisina i brda – Gradišće, Gra- diček, te potok Gradna – ukazuju na eventualnu mogućnost postojanja gradina na brdima.¹⁶

Jugoistočno od Samobora nalazi se Okić, srednjovjekovna utvr- da, a spominje se od 1193.¹⁷ godine, te Lipovec.¹⁸ Samobor je u vrijeme prije 1251. godine potpadao pod okićku upravu.¹⁹

Iako arheološki nalazi ne daju sigurne podatke o nastanku i formiranju naselja, a ni mogućnosti za stvaranje zaključaka o kontinuiranom prijelazu iz jedne kulture u drugu, ipak se u razdoblju prije 1242. godine moraju tražiti začeci formiranja povijesno stabilnog naselja, današnjeg Samobora. Da bi te godine samoborsko naselje moglo dobiti povlasticu slobod- nog kraljevskog trgovišta, svakako je trebalo doseći određeni stupanj svog prostornoga i gospodarskoga razvoja.²⁰

2. Razdoblje od XIII. stoljeća do početka XVII. stoljeća

Prva polovica XIII. stoljeća za razvoj Samobora znači stje- canje titule »Slobodnog kraljevskog trgovišta« i njegova ka- snijega gospodarskog razvoja na osnovi te povlastice. Kralj Bela IV je 1242. godine potvrdio povlasticu koju je hospiti- ma u Samoboru (»*hospites nostri de Zumbur*«) dodijelio her- ceg Koloman 1240. godine.²¹ Poveljom, dakle, varoš²² Samo- bor (*oppidum*) nije osnovana, već su joj formalno priznata prava koja je stvarno već stekla: to je pravo slobodnog doselj- vanja i odseljavanja, pravo izbora suca i svećenika za svoju crkvu. Kralju su bili dužni plaćati pravo trga (*tributum fori*) i pravo izbora suca. Poveljom su određene međe zemalja samo-

Detalj s letka bitke kod Siska 1593. g., Samobor grad. Grafička zbirka nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu.

Detail from a broadsheet marking the Battle of Sisak 1593 - Fort Samobor (National and University Library, Zagreb, Print Collec- tion)

borskih mještana. Grafički prikaz teritorija *Oppidi Szamobor*, kako je definirano u povelji, načinio je 1762. g. (1764. g.) geometar A. P. Praunspurger.²³ Uočljivo je da su te međe ograničavale područje znatno veće nego je današnji teritorij grad- skog prostora. Ime Samobora prvi put u povijesti spominje se upravo u Povelji Bele IV, u mađarskoj varijanti kao – Zumbur. Postoji niz teorija o podrijetlu imena Samobor.²⁴

Drugi bitan povijesni činitelj koji je utjecao na razvoj naselja Samobor je izgradnja utvrde – grada. Gradi se u razdoblju od 1260. do 1271. godine²⁵ na strmom obronku Tepca, na utoku Rudarske u lipovečki krak Gradne, iznad ceste koja još iz antike prolazi prema Japetiću i druge koja preko Ruda vodi u Jastrebarsko.

Prostorna organizacija Samobora

Iako nema povijesnih podataka o veličini, izgledu i načinu prostornog organiziranja naselja, na osnovi poznatih podata- ka može se zaključiti da je do XIII. st. naselje postiglo takav stupanj svog socijalnog i prostornog razvoja da je moglo zahtijevati od kralja da mu dodijeli povlasticu slobodnog kra- ljevskog trgovišta,²⁶ čime su mu omogućeni uvjeti za daljnji ekonomski i urbani razvoj. Naselje (trgovište) organizirano je oko župne crkve.

Citat iz Povelje, koji se odnosi na pravo izbora župnika za crkvu, dokazuje postojanje župne crkve u Samoboru već u XIII. st.²⁷

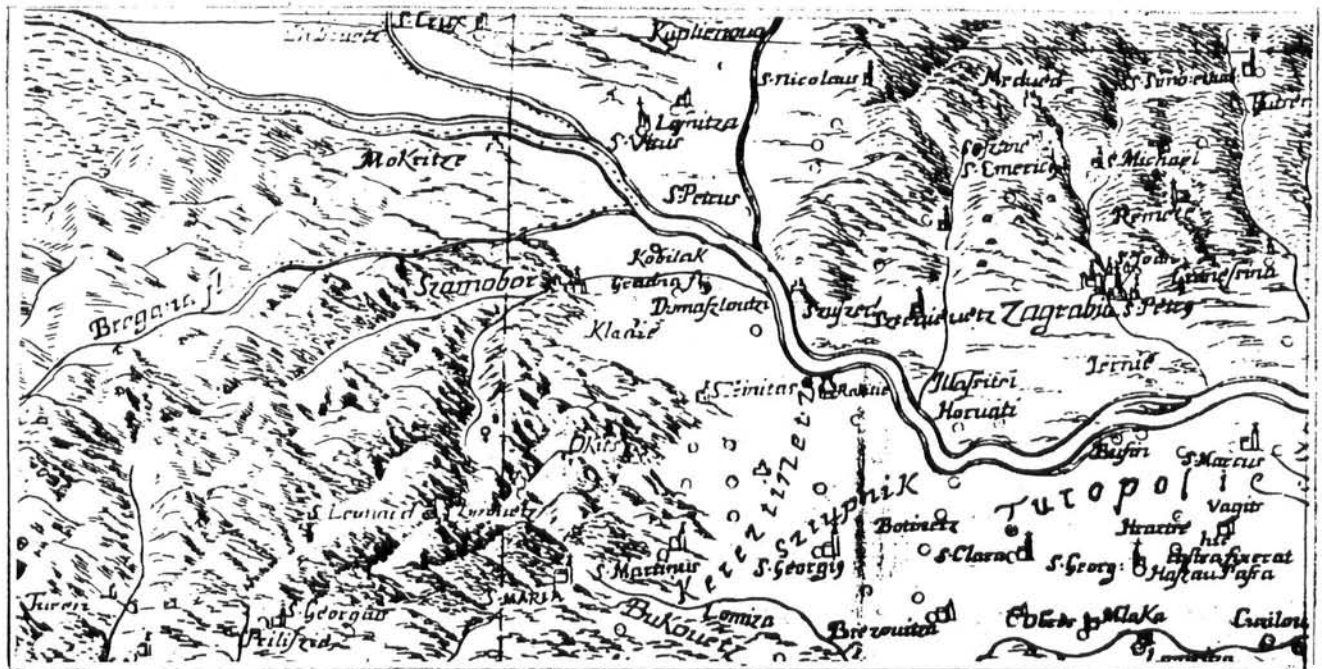
Poveljom su Samoborci stekli pravo trga, odnosno održavanja sajmovi. U tu je svrhu morao postojati prostor namijenjen razmjeni robe. Na temelju analogije i kontinuiteta lokacije, moguće je pretpostaviti da je to bilo u bilizni crkve, na mjestu današnjeg Trga kralja Tomislava.

Nova, današnja župna crkva gradi se u razdoblju od 1671. do 1675. god.²⁸ na mjestu stare, za koju se navodi da je bila opasa-

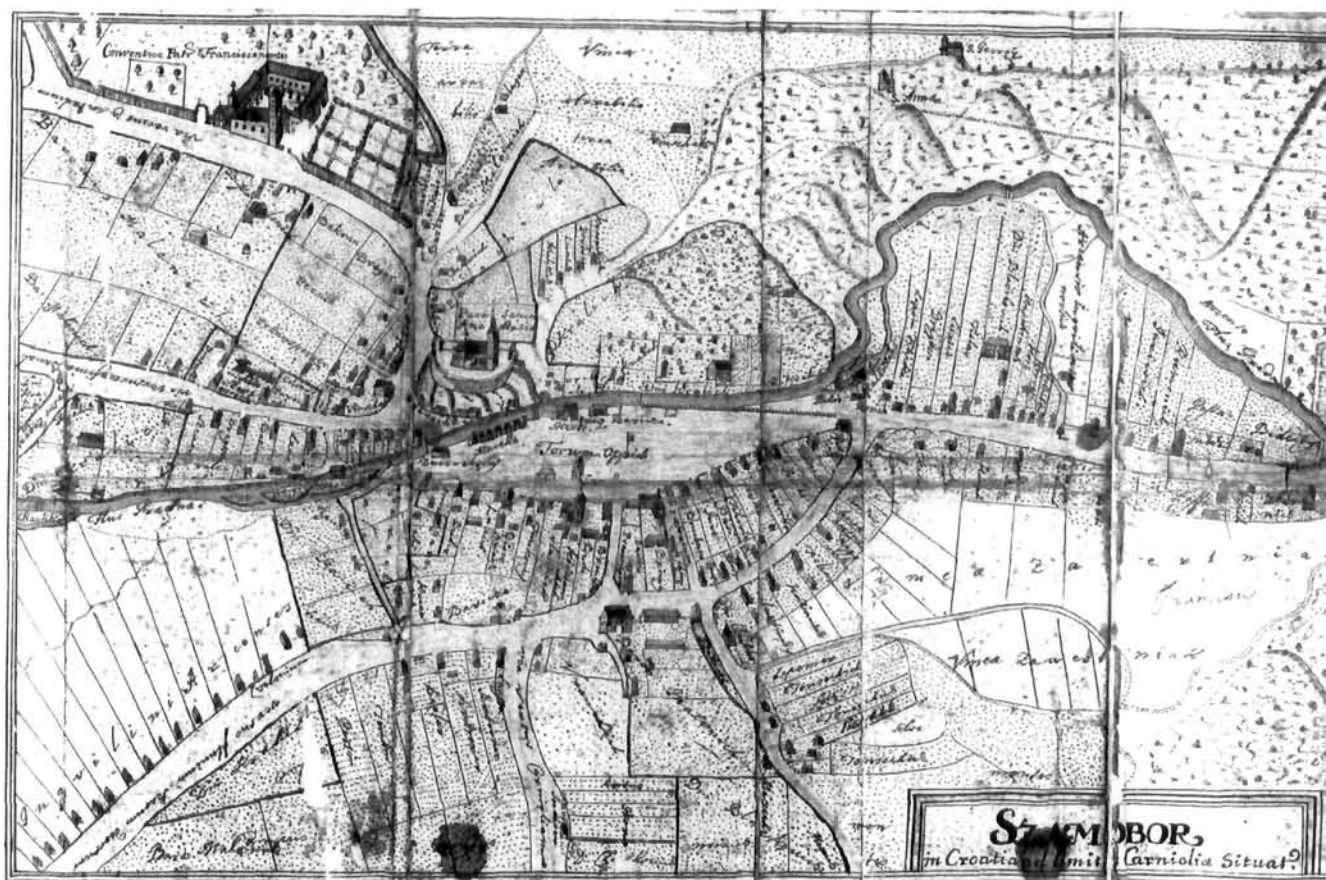
Detalj s karte, Hirsvogelius A.: *Schlavoniae, Croatiae, Iстриae finitimorunque nova descriptio* 1539. g., Kartografska zbirka Državnog arhiva u Zagrebu

Detail of map: Hirsvogelius A.: *Schlavoniae, Croatiae, Iстриae finitimorunque nova descriptio* (1539), State Archives, Zagreb, Print Collection

Detalj s karte, Glavač S.: *Schlavoniae, Croatiae...*, 1673. g., Reprint-izdanje g. 1937. u Samoborskomu muzeju

Detail of map, Glavač, S.: *Schlavoniae, Croatiae ...* (1673), Reprint edition 1937, Samobor Museum

Najstariji kartografski prikaz područja trgovišta Samobor iz 1764. g., koji je načinio A. P. Praunsperger, Samoborski muzej
The oldest map of Samobor area (1764), drawn by A.P. Praunsperger, Samobor Museum

na zidom.²⁹ Kako taj dio Samobora u povijesti nikad nije bio okružen zidinama, moguće je da je crkva imala i određenu fortifikacijsku ulogu.

S obzirom na strukturu pučanstva, njihovu djelatnost i imovinsku ravnopravnost, a na osnovi analogije s današnjim okolnim ruralnim naseljima može se pretpostaviti sastav građevne strukture Samobora u srednjovjekovnom razdoblju. Iz spisa iz 1581. godine³⁰ koji bilježi sporove varošana i vlastele sagledavaju se privredne djelatnosti i zanimanja stanovništva: oni su se, među inim, bavili vinogradarstvom, ribarenjem, drvarenjem, poljoprivredom, a k tome gajili su i stoku. Bilo je gradskih i varoških kmetova, a to je svakako imalo odraza na organizaciju naselja, kao i na karakter građevne strukture.

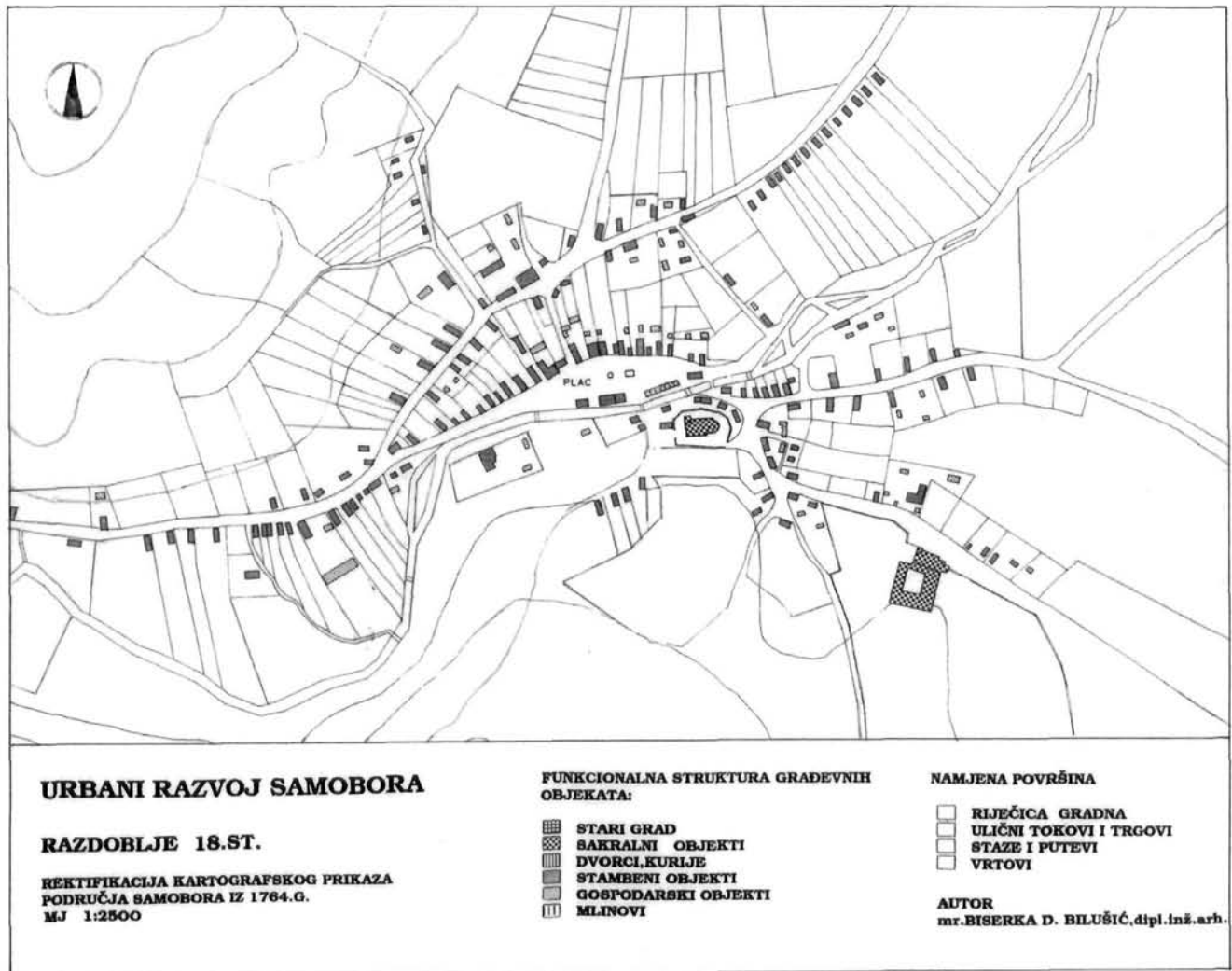
Drugo prostorno žarište pojavljuje se zapadno od samoborskog naselja, a izrazito strateški razlozi utjecali su da se formira kao utvrda – grad Samobor, koji inicira formiranje svog podgrada – Taborca. Iako nema povijesnih podataka o vremenu formiranja Taborca kao naselja, na osnovi povijesnih zakonitosti i logike formiranja naselja najvjerojatnije se razvio kao podgrada grada. Grad je izgrađen u povodu borbe za održanje vlasti češkog kralja Otokara II,³¹ a ne radi odbrane varoši od zajedničkog neprijatelja. To znači da se varoški toranj

i zidine³² podižu nakon izgradnje grada ponajprije poradi prijeteće opasnosti od prodora Turaka tijekom XVI. st., u vrijeme kad i u ostalim gradovima i naseljima intenzivnije započinje izgradnja obrambenih sustava.³³ Godine 1525. kralj Ludovik II poklanja Ivanu Ungnadu sve redovite i izvanredne dohotke kraljevske komore što su ih samoborski mještani plaćali da bi mogao popravljati i održavati grad.³⁴

Varoški toranj i zidine (palisade) izgrađuju se na zapadnom dijelu današnje Starogradske ulice u blizini Taborca. Morfološke značajke terena nesumnjivo su utjecale i odredile način izgradnje i lokaciju zidina (palisada i tornja).

Za njihov položaj ispod grada odabrana je lokacija gdje su međusobno najviše približeni obronci Stražnika i Tepca, koji se ujedno iskorišćuju kao prirodni obrambeni elementi. Podizanjem zidina koje spajaju ta dva obronka zatvara se i Gradna sa svojom dolinom, te cesta koja prati njezin tok. Prolaz cestom kontrolira se varoškim tornjem s vratima. Osim brda Stražnika i Tepca, kao prirodni fortifikacijski element poslužuje i tok Gradne.³⁵

Prostorno žarište u naselju Taborec (ime kojega vjerojatno potječe od glagola *utaboriti se*) jest kapela Sv. Mihalja. Kapela je u osnovi gotička, a dograđena je u baroknom slogu.

Rektifikacija kartografskog prikaza područja Samobora iz 1764. g., mr. sc. B. D. Bilušić, dipl. inž. arh.
Samobor area map (1764), corrected by the author

Korištena je za odvijanje vjerskih obreda unutar područja zaštićenog zidinama.

Sakralni objekti u Samoboru do početka XVII. st.

Prvi pisani podatak o sakralnim objektima samoborske župe nalazimo u Povelji Bele IV, kojom se Samoborcima, među inim, dodjeljuje patronatsko pravo, tj. pravo izbora župnika u svoju crkvu.

Stara opatija Sv. Helene spominje se 1277. god.,³⁶ a porušena je oko 1785. godine. U Zborniku Ivana Arcidakona iz 1334. godine³⁷ spominju se crkve Sv. Anastazije, Sv. Helene, Sv. Ane u Samoboru. Nedvojbeno je Sv. Anastazija ime župne crkve, Sv. Helena je crkvice na posjedu cistercita u Heleni,

danas Šmidhen, a Sv. Ana kapelica u samoborskom gradu. Kapela Sv. Mihalja gradi se unutar varoških zidina u romaničkom i gotičkom slogu. Barokizirana je i dograđena kasnije. U kapeli je nadgrobna ploča na kojoj je uklesana godina 1589. Legenda spominje i kapelicu Bl. Dj. Marije, koju je bježeći tim područjem pred Tatarima dao podići Bela IV.³⁸ Kapelica se u pisanim dokumentima prvi put spominje u vezi s gospodarima Samobor-grada 1505. godine.³⁹

Profana arhitektura

Pored sakralnih objekata svakako je najznačajniji i najdominantniji objekt grad-utvrda, koji se počinje graditi oko 1260. godine, da bi svoj definitivni oblik dobio tek u 18. st.⁴⁰ Grad

Fotografija Trga kralja Tomislava iz 1930. g., Samoborski muzej
Photograph of King Tomislav Square 1930, Samobor Museum

je ponajprije bio tvrđava korištena i u stambene namjene. Srednjovjekovni se grad gradi na uzvisini kao visoka i neosvojiva tvrđava da bi kasnije u renesansi s pojavom artiljerije bio pretvoren u tvrđavu s bastionima, nasipima i grabama. Tada je građen peterokutni baterijski toranj s artiljerijskim strelnicama. U njegovom jugozapadnom dijelu nalazila se kapelica Sv. Ane. Dograđivan je u razdoblju između 1567. i 1578. godine.⁴¹

Od ostalih objekata u Samoboru, tu je dvorac porodice Praunspurger »Podolje«, s označenom godinom (1590) i konstruktivnim elementima kasne gotike.⁴²

Godine 1535. spominje se prvi put škola u Samoboru,⁴³ ali za tu funkciju još nije postojala posebna zgrada, već se nastava odvijala u privatnim kućama.

U bakrani u Hamoru pronađena je opeka s utisnutom godinom: 1558. Pretpostavlja se da je to bila godina rekonstrukcije bakrane.⁴⁴

3. Razdoblje od početka XVII. do kraja XVIII. stoljeća

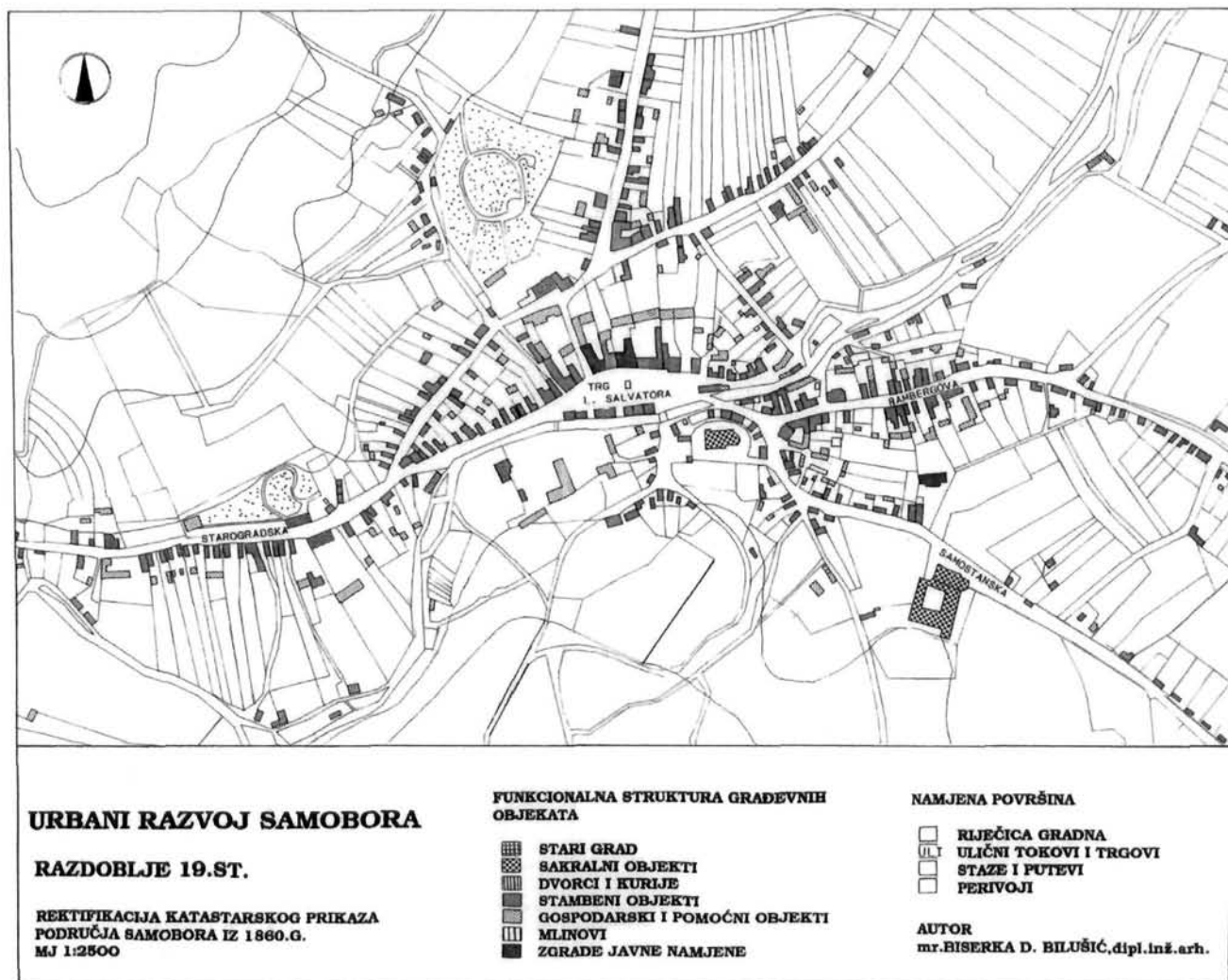
Sa XVII. st. prestaje turska opasnost.⁴⁵ Za varoš Samobor nastupa razdoblje sigurnijih političkih prilika, ali još u znaku sukoba s gradom.⁴⁶

Unatoč tome, u tom razdoblju započinje značajna graditeljska aktivnost, koja se očituje ponajprije u gradnji nove župne crkve, samostana sa crkvom, te kapela. Osim toga, na crkvenom se zemljištu, uz sjeverni ogradni zid crkve Sv. Anastazije gradi »hiža, iliti škola«, te kuća za učitelja.⁴⁷

Godine 1617. započela je gradnja samostana uz crkvicu Sv. Marije, za red franjevac, koji dotad u Samoboru nisu imali svoju zgradu, već su boravili u privatnim kućama. Nažalost, posve je izgorio u požaru koji je izbio 1640. godine.⁴⁸

Na mjestu stare župne crkve, za koju postoje podaci da je bila oblikovana u gotičkom slogu, godine 1675.⁴⁹ završava gradnja nove, jednobrodne, građevine s bočnim kapelama i renesansnim portalom na glavnom pročelju. Tijekom XVII. st. podignuta je i kapela Sv. Jurja na Tepcu,⁵⁰ ponad Samobora. U njoj se blizini već u XVIII. st. gradi i kapelica Sv. Ane na Anindolu.⁵¹ Godine 1712. započinje gradnja novog franjevačkog samostana, a završena je 1721. godine.⁵² Uz samostan je vezana i crkva Sv. Marije, koja je kao barokna jednobrodna građevina završena oko 1733. godine. Baroknu iluzionističku fresku na zidu apside naslikao je F. Jelovšek 1752. godine.⁵³

Iz 1764. godine potječe prvi kartografski prikaz Samobora, koji je izradio samoborski geometar Antun Praunspurger,⁵⁴ s označenim parcelama, građevinama i njihovim vlasnicima.

Rektifikacija katastarske snimke Samobora iz 1860. g., mr. sc. B. D. Bilušić
Land registry map of Samobor (1860) corrected by the author

Samobor se pojavljuje na geografskim kartama i grafičkim prikazima potkraj XVI. st., i to na letku za bitku kod Siska iz 1593. godine⁵⁵, gdje se prikaz svodi na označavanje elemenata relevantnih za strateški karakter naselja. Prikazan je grad Samobor kao utvrda sa zidinama i kulama. Na karti Hirsvoegeliusovoj iz 1539. godine⁵⁶ *Schlavoniae, Croatiae, Carniae, Istriae, fintimoruque regionum nova descriptio*, te na karti S. Glavača iz 1673. godine⁵⁷, Samobor je shematski prikazan na simboličkim elementima koji označavaju župnu crkvu, naselje i utvrdu.

Prikaz Samobora A. P. Praunspergera iz 1764. godine prva je detaljna snimka topografskih značajki, kao i posjedovnih odnosa na temelju označene parcelacije. To je, zapravo, pokušaj izrade prvog prostorno topografsko-katastarskog prikaza užeg područja naselja. Građevna struktura prikazana je aksonometrijski. Iako je u nekim elementima prikaz neprecizan, njegovo značenje je utoliko veće što nam ukazuje na prostornu organizaciju Samobora iz znatno ranijeg razdoblja.

Naselje Samobor je u XVIII. st. moguće nazvati urbanim, poglavito zbog njegova administrativnog statusa i djelatnosti, kojom se bavi njegovo stanovništvo. Tome valja pridodati i primarne urbane funkcije koje podmiruju potrebe okolice, primjerice uprava (sudstvo), školstvo, trgovina, sjedište župe. Svojim morfološkim značajkama i sastavom građevne strukture kudikamo je bliži izgledu ruralnog naselja.

Prostorna organizacija Samobora⁵⁸

Okosnicu naselja čine rječica Gradna, te mreža prometnih putova. Formiran je i prostor trga – koji je bio malo veći od današnjega – prostirući se od početka današnje Starogradske ulice na zapadu i Klešćičeve na istoku; širina mu odgovara današnjoj. Mrežu ulica čine tokovi prometnih putova koji vode prema Sv. Nedjelji, Zagrebu, Bregani (odnosno Sloveniji), te Jastrebarskom. Uz njih se vežu parcele kraćom stranom orijentirane na ulicu. Prema anketnom spisku iz 1774.⁵⁹ godine, Samobor broji 208 domaćinstava, a to znači i toliki broj stam-

benih objekata, a zatim 5 mlinova na Gradni (od toga 2 u Taborcu, odnosno Gornjem Kraju), 7 mesnica na Trgu (placu), 1 crkvu, 3 kapele te samostan sa crkvom. Srednjovjekovna imovinska jednakost građana odražava se na načinu izgradnje i karakteru građevne strukture. Riječ je uglavnom o prizemnim ili katnim objektima građanim djelomično u kamenu i drvu, s tročlanom dispozicijom prostora u objektu: dvije sobe (hiže), od kojih jedna služi kao radionica,⁶⁰ jer se stanovništvo bavilo i obrtom i poljoprivredom. Za stanovnike varoši koji poradi svog zanimanja privremeno borave u Samoboru postoje objekti koji im služe za stanovanje, a nazivaju ih gradskim hižarima (*inquilini arcenses*).

Građevine koje se izdvajaju od navedene stambene izgradnje ujednačenih volumena i oblikovanja sakralne su namjene, ili stambeni objekti plemstva: porodica Malenić, Kralić, Saić. Posjeduju velike parcele na kojima su pored dvorca smještene i gospodarske građevine.

Samoborski grad se zbog česte promjene vlasnika i prestanka njegove fortifikacijske uloge zapušta, a nakon 1790. godine u gradu se više nije moglo stanovati.⁶⁰ Stoga se potkraj XVIII. st. u današnjoj Starogradskoj ulici gradi dvorac Kiepack – Sulyok, a kasnije u XIX. st. i vila Allnoch za potrebe stanovanja vlasnika grada.

U podgrađu – Taborcu nalazili su se gospodarski objekti, vezani uz funkcije grada.⁶² Jezgra Samobora je trg – *forum oppidi*, na kojem se zbog njegove sadržajne strukture odvija glavina društvenog života naselja. Na njemu se nalaze objekti javne namjene: vijećnica, dućani, škola, gostionice. Ulice i putovi posve su neuređeni, plac je pun graba i grmlja, a korito Gradne je neregulirano.⁶³

Samobor je u tom razdoblju pogranični grad prema slovenskim zemljama. Stoga se glavni prihodi općine ubiru od malte, odnosno vratarine. Domicilno stanovništvo je obrtničko: kožari, stolari, remenari, tkalci, kolari, tokari, bačvari, čizmari, trgovci, krčmari i poljoprivrednici. Kako se Samobor nalazio na cesti koja je povezivala Zagreb preko Ljubljane s Trstom, značajnu je ulogu odigralo kirijašenje i splavarenje niz Savu.⁶⁴

Godine 1794. veliki požar je zahvatio Samobor,⁶⁵ te su znatno postradali brojni objekti, a 1797. izbio je novi požar u kome je izgorjela kompletna građevna struktura trga.⁶⁶ Oko 1802. godine Gradna je nekoliko puta poplavljivala, tako da je zbog tih poplava građevna struktura morala biti zamijenjena novom izgradnjom. Time započinje novo razdoblje u razvoju Samobora, izgled kojega se može prepoznati u današnjoj povijesnoj jezgri, te ga možemo smatrati gradotvornim.

4. Razdoblje od početka XIX. stoljeća do 1956. godine – gradotvorno

Mirom u Schönbrunu 1809. godine Samobor ulazi u sastav Ilirskih provincija i ponovno je pogranični grad. Novonastala situacija određuje smjerove njegovog ekonomskog i prostornog razvoja. U tom razdoblju izgrađuje se cesta Samobor – Sv. Nedjelja, kao dio ceste Bregana – Samobor – Nedjelja – Kerestinec – Stupnik – Karlovac.⁶⁷ Iako Francuzi odlaze iz Samobora 1813. godine, za sobom ostavljaju institucije koje su osnovali: poštu, te uspostavili vezu s poštanskom dili-

žansom i ukazali na mogućnost korištenja sumpornog vrela u Heleni, danas Šmidhen.⁶⁸

Unutrašnja društveno-ekonomska zbivanja, kao što su ukidanje kmetstva, što je prouzročilo raslojavanje sela i priliv novog stanovništva u grad, također ima utjecaja na urbani razvoj Samobora. Tijekom XIX. stoljeća s jedne strane dolazi do priliva seoskog stanovništva u urbanu sredinu, u potrazi za novim oblicima izvora egzistencije, a s druge strane to je dolazak u grad feudalnog sloja stanovništva, zbog novih mogućnosti što ih pružaju gradske sredine. To se ponajprije odnosi na nove zahtjeve i kriterije stanovanja, kao i orijentaciju na nove oblike kapitalističkog načina privređivanja – osnivanje manufakturnih i industrijskih pogona. Samobor ostaje izvan trase željezničke pruge Zidani Most – Zagreb.⁶⁹

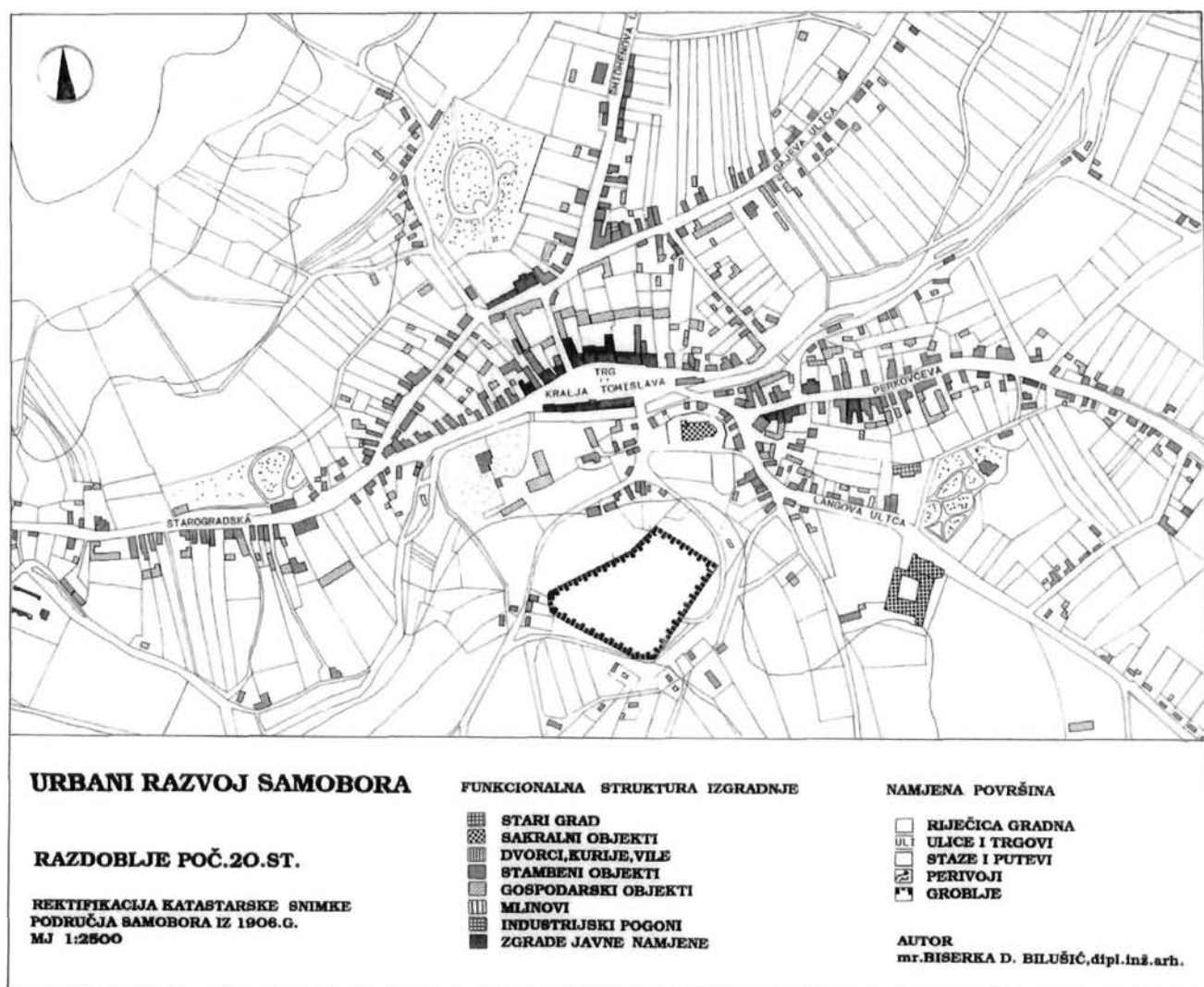
Iako se broj stanovnika Samobora u razdoblju od 1764. godine, kad je imao 208 domaćinstava i oko 1000 stanovnika, pa do 1870. godine utrostručio i brojio je 3.215 stanovnika,⁷⁰ doseljavanje na područje varoši bilo je kontrolirano s obzirom na vjekovni status slobodne kraljevske varoši, koja ima pravo prijama novopridošlog stanovništva u status purgera.⁷¹

Vladavina Francuza znači za Samobor i njegovu urbanu matricu unošenje novih elemenata i novog pogleda na urbanu problematiku. Ruši se varoški toranj, jer ometa odvijanje prometa, a dotadašnja cesta prema Nedjelji, koja je vijugala samoborskim poljem, zamjenjuje se novom cestom trasiranom u pravcu.⁷²

Na najkvalitetnijim lokacijama izvan uže jezgre naselja grade se dvorci, kurije i vile plemstva koje dolazi u grad, ili s okolnih imanja ili čak iz inozemstva. U pravilu se okružuju reprezentativnim parkovnim površinama, primjerice dvorac Reiser u Langovoj i Gajevoj ulici, vila Allnoch u Starogradskoj ulici, vila Wagner u Langovoj, te malo kasnije vila Prohaska u Starogradskoj ulici.⁷³ Početkom XIX. st. započinje i transformacija građevne strukture urbane jezgre koje su inicirali požari potkraj XVIII. st. Dotadašnja građevna struktura koja je, tipološki promatrano, imala obilježja tradicijske arhitekture, ustupa mjesto suvremenijoj izgradnji – malogradske kući sa značajkama gradske arhitekture, ali je po svojoj prostornoj organizaciji, veličini te oblikovanju lokalna varijanta dominirajućeg stila.

Urbana matrica Samobora nije se bitno promijenila u odnosu na onu iz sredine XVIII. st., osim što se formiraju novi putovi i ceste prema Anindolu u Gizniku, koji iniciraju novu stambenu izgradnju uz njih.⁷⁴

Glavne privredne djelatnosti Samobora do XIX. st. te prihodi općine ostvaruju se obrtom i trgovinom, koja se razvija zahvaljujući održavanju sajмова, te položaju Samobora u okviru prometnih tokova (kirijašenje i splavarenje Savom) i njegovom položaju pograničnog naselja prema slovenskim zemljama. Prekretnicu u urbanom razvoju grada i usmjerenje na nove oblike privrednih djelatnosti, koje nameću tehnička dostignuća vremena, označilo je XIX. stoljeće. Budući da uvjeti za intenzivniji razvoj industrije nisu bili ostvareni, rješenje za rast grada traži se u razvoju turizma i djelatnosti na bazi turističke ponude. U tu svrhu ostvareni su preduvjeti: blizina velikoga grada – Zagreba, dobra cestovna povezanost s okolicom, kao i prirodni i graditeljski potencijali. Začeci turističke ponude zamjećuju se već u XIX. st., kad se Samo-

Rektifikacija reambulacije katastarske snimke Samobora iz 1900. g., mr. sc. B. D. Bilušić
Land registry reambulation of Samobor (1900), corrected by the author

bor ubraja u turistička mjesta u Hrvatskoj.⁷⁵ Početkom XIX. st. otvoren je i prvi »hotel« na današnjem Trgu kralja Tomislava, korišten pretežno za potrebe putnika i kirijaša koji prolaze kroz Samobor na putu prema Zagrebu, odnosno Ljubljani i Trstu.

Prvi planski dokument koji se odnosi na prostorno uređenje Samobora je *Sreditbena osnova* iz 1865. godine,⁷⁶ donesena za vrijeme načelnika Šmidhena. Planirani su i izvedeni slijedeći zahvati: uvođenje kanalizacije, uređenje, odnosno popločenje ulica, uvođenje javne rasvjete, regulacija Gradne, pošumljavanje ogoljelog Stražnika, uređenje kupališta, uređenje parka Anindol, otvaranje novih mesnica i klaonica. Godine 1862. u Sv. Heleni započinje izgradnja kupališne zgrade na sumpornom vrelu, na mjestu dotadašnjeg »zimskog prališća«.⁷⁷ Iako se u Samoboru industrija veoma sporo razvijala, otvoreno je tijekom XIX. i početkom XX. stoljeća nekoliko novih industrijskih pogona, uglavnom izvan urbane jezgre.⁷⁸

Godine 1870. Samobor je Zakonom uvršten u kategoriju seoskih općina,⁷⁹ a s vladavinom Khuena Héderváryja zapao je i u ekonomsku krizu. Započinje proces iseljavanja iz Samobora, osobito u Ameriku. Brojčani pokazatelji o broju stanovništva govore o tom razdoblju: 1870. g. Samobor broji 3.215 stanovnika, 1900. g. – 2.847, a 1911. g. – 2.735 stanovnika.⁸⁰ Godine 1901. Samobor dobiva vicinalnu željeznicu, koja pospješuje razvoj trgovine, osobito vinom i voćem. Godine 1902. općina od Montecucolija kupuje stari grad i počinje ga uređivati radi razvoja turizma;⁸¹ 1906. godine na Vugrinščaku se gradi Hidropatički zavod kao lječilište s fizikalnom terapijom.⁸² Briga o izgledu naselja veoma je izražena, tako da nailazimo na preporuke i zabrane urbanog ponašanja iz 1909. godine.⁸³

Proces urbanog i morfološkog definiranja gradskog tkiva najočitije je izražen na prostoru današnjeg Trga kralja Tomislava te Perkovčeve ulice, koji i novom izgradnjom prerastaju u prostore visoke ambijentalne i graditeljske vrijednosti. Trg

kralja Tomislava do 1925. godine⁸⁴ u potpunosti je definirao svoj današnji graditeljski oblik, kao i središnji dio Perkovčeve ulice. Od javnih objekata koji se grade u tom razdoblju funkcionalno su najznačajniji: gradska vijećnica (1824-1826. g.), stara apoteka (od 1810. g.), zgrada škole (početkom XIX. st.), hotel *K gradu Trstu* (početak XIX. st.), Samoborska štedionica (1925. g.), nova apoteka (1910. g.).

Godine 1860.⁸⁵ izrađuje se katastarska snimka k.o. Samobor u mjerilu 1:2880. Rektifikacija te katastarske snimke te njezina usporedba s rektificiranim prikazom Samobora iz 1764. godine upućuje na zaključak da je osnovni prostorni koncept grada, njegova urbana matrica ostala nepromijenjena. Mreža ulica, zapravo prometnih tokova, konstitutivni je činitelj urbane matrice. Širenje urbanog prostora odvija se intenzivnijom izgradnjom duž tih prometnica. Pojavljuju se transverzale, tokovi uglavnom pješačke namjene koje povezuju primarne ulične tokove, kao što su: spoj današnje Mlinske i Zagrebačke ulice, tj. tokovi koji povezuju današnju Gajevu ulicu i Gradnu. Uočava se da je parcelacija kao osnovni oblik organizacije prostora na područjima udaljenijim od središnjeg prostora povijesne jezgre koja su nizinskog karaktera uz Zagrebačku, Perkovčevu i Gajevu ulicu znatno pravilnijih oblika i većih parcela.

Razdoblje od početka XIX. st. do 1956. godine najaktivnije je spontano graditeljsko razdoblje u razvitku Samobora. Vrijeme je to kad se formira njegov »moderan« urbanu prostor, te definira njegov vizualni identitet. To razdoblje možemo smatrati gradotvornim, iako je riječ o spontanom početku rasta grada, a značajnije intervencije bile su regulirane tek »sreditbenom osnovom«.

Zaključak

Samobor pripada kategoriji prirodnih-organičkih gradova, nastalih spontanom, a ne unaprijed planiranim razvojem. Formirao je prostore i ambijente visoke estetske razine. Nje-

gov spontani razvoj nije bio stihijski i neplaniran (planiran u smislu jednog funkcionalnog i logičnog stava o izgledu grada), što je rezultiralo stvaranjem morfoloških kvaliteta na osnovi kojih danas govorimo o njegovoj prepoznatljivosti, karakterističnom *genius loci*.

Prostornim i urbanističkim planovima kao ni dijelom »planski« realizirane nove izgradnje nije se u potpunosti uspjelo i u novijem gradotvornom razdoblju Samobora nastaviti jednako kvalitetnim formiranjem gradskog prostora. Primjeri za to su zone »rezidencijalne stambene izgradnje« po obroncima Stražnika i Tepca, gdje zbog izgradnjom prevelikog zauzimanja prirodnog pejzaža dolazi do negacije osnovne prostorne premise Samobora – korelacije i uspostave prirodne ravnoteže urbanog i pejzažnog prostora. Sličan je primjer izgradnja »Južnog naselja« koja ima značenje istočnih vrata grada, a koja je dispozicijom i visinom svoje izgradnje duž Perkovčeve ulice formirala vizualnu i prostornu barijeru sa centralnim gradskim područjem, perceptivno zastupljenim s vertikalama crkvenih tornjeva.

Iz provedene analize i valorizacije prostornih i morfoloških značajki Samobora proistječu stavovi koje je potrebno akceptirati u daljnjem razvoju grada, kako bi se zadržao trend jednako kvalitetnih vrijednosti gradskih prostora.

Intervencije bi se odnosile na 1) rekonstrukciju arhitektonsko i ambijentalno najvrednijih prostora povijesne jezgre; 2) sanaciju kontaktnih prostora povijesne jezgre ugroženih stihijskom ili ambijentu nesvojstvenom strukturom (na osnovi visinskih gabarita i oblikovanja); 3) preporukama i smjernicama za novu izgradnju u okviru postojeće granice urbanog prostora.

Da bi zadržao svoje utvrđene povijesno-prostorne kvalitete, Samobor bi svoje urbano određenje trebao tražiti u okvirima »vrtloga grada«.

Bilješke

- 1
Originalni rukopis Povelje Bele IV, pisan na latinskom jeziku, čuva se u Muzeju Samobor.
- U prijevodu E. Laszowskog Povelja je publicirana u tekstu **V. Noršića**: *Sloboštine Samobora od 1242. godine*, Samobor, 1942, str. 4.
- 2
Malez M., *Paleolitik na području Zagreba, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb, 1981, str. 88.
- 3
Op. cit., str. 89.
- 4
Vinski Gasparini K., *Prehistorijski nalazi na području Zagreba i okolice, Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*, Zagreb, 1981, str. 123, te arheološka zbirka Muzeja Samobor.
- 5
Sekulić – Gvozdanić S., *Samobor, Stari grad, »Arhitektura«*, br. 144, Zagreb, 1973, str. 9: *Japodi su bili susjedi jakih keltskih naseobina – Tauriska, čiji je novac naden u ruševinama Staroga grada.*
- Hrčić F.**, *Najstariji kovani novci na području današnje Hrvatske – »Samoborci«*, Samobor, 1942.
- 6
Klemenc J., *Der Pannonische limes in Jugoslawien*, Arheološki radovi i rasprave III, Zagreb, 1963, karta na str. 68.
- 7
Gregl Z., *Nova akvizicija Samoborskog muzeja*, Vijesti muzealaca i konzervatora, br. 3, Zagreb 1993, te podaci iz arheološke zbirke Muzeja Samobor.
- 8
Gregl Z., *Rimskodobna nekropola Gornja Vas na Žumberku*, Muzej Samobor, Samobor, 1984, str. 4.
- 9
Klemenc J., *Der Pannonische limes in Jugoslawien*, Arheološki radovi i rasprave III, Zagreb, 1963, karta na str. 68; *Archeologische karte von Jugoslawien*, Blatt Ptuj, Beograd, 1938, kartografski prilog; *Archeologische karte von Jugoslawien*, VHAD Zagreb, Zagreb, 1938, kartografski prilog
- 10
Sekulić – Gvozdanić S., op. cit., str. 10.
- 11
Klaić V., *»Indagines« i »portae« u Hrvatskoj i Slavoniji*, str. 6, VHAD, VII, Zagreb, 1903/4.
- 12
Op. cit., str. 3.
- 13
Arheološka zbirka Muzeja Samobor
- 14
Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva, Zagreb, 1985, str. 112; **Noršić V.**, *O Samoborskoj župi i župnoj crkvi*, Samobor, 1942, str. 77: *Tijelo ove svetice bilo je u IX. st. uz velike svečanosti preneseno iz Carigrada u Zadar. Ta je svetica zaštitnica Zadarske biskupije i katedrale (Sv. Stošija). Vjerojatno je da su tadanji Samoborci pod dojmom onih svečanosti i potpadajući u crkvenom pogledu pod tamošnju biskupiju izabrali si za zaštitnicu svoje župe Sv. Anastaziju. Svakako je napadno da u cijeloj zagrebačkoj nadbiskupiji nema ni jedne druge crkve i crkvice posvećene Sv. Anastaziji.*
- B. Dumbović Bilušić: Formiranje i razvoj urbanog prostora Samobora
- 15
Vinski Z., *Ranosrednjovjekovni arheološki nalazi u Zagrebu i njegovoj okolici*, zbornik *Iz starog i novog Zagreba*, Zagreb, 1960, str. 50.
- 16
Nema dvojbe da je tu već prije (misli se na grad Samobor) bila nekakva utvrda, a i na nedalekom Gradišću, gdje se nalazi danas kapela Filipa i Jakova morala je postojati neka utvrda. **Szabo Gj.**, *Sredovječni gradovi*, Zagreb, 1920, str. 50.
- Nerijetko je iz prehistorijskog utvrđenja nastao sredovječni grad ... Prehistorijski su ljudi vrlo dobro znali odabrati gradilište za svoje utvrde... Na zgodnom brijegu, učinili bi šančeve i bedeme i prilagodili terene, dok bi unutar šančeva ogradili prebivalište od suhozida ili drveta.* **Szabo G.**, op. cit., str. 12.
- 17
Sekulić – Gvozdanić S., *Okić*, Buletin JAZU, br. 2-3, Zagreb, 1960.
- Horvat A.**, *Okić* u Enciklopediji likovnih umjetnosti, sv. III, Zagreb, 1964, str. 590.
- 18
Pravo dizanja gradova vladari su nastojali zadržati za sebe (1209. g. Ivan, sin Jaroslava, dobiva od kralja pravo da gradi Lipovac kod Samobora), **Horvat A.**, *Lipovec*, ELU, sv. III, Zagreb, 1964, str. 435.
- Prije 1251. godine, dobiva Ivan neko brdo po imenu Lipovac da na njemu gradi utvrdu,* **Klaić N.**, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1988, str. 63.
- Ime se Okić spominje veoma rano. Već gubernator Kalan govori o desetini Okića, Podgorja, Krapine godine 1183.* **Szabo Gj.**, op. cit., str. 52.
- 19
Sve su te zemlje do 1251. godine, uključivši i Samobor koji Ivan još nema, pripadale pod okičku utvrdu.
- Klaić N.**, op. cit., str. 63.
- Kad su naime posljednji Arpadovići podijelili kraljevske zemlje, došao je red na varoši (Samobor). Došavši pod vlastelina 1272. godine, daje Stjepan V, comesu Nikoli Leueberg (Babonić) Samobor. Varoši su najprije izgubile pravo samostalnog suca, a kasnije i druga prava.*
- Klaić N.**, *O postanku slavonskih varoši*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Zagrebu, sv. III, god. 1955, str. 57.
- 20
Castra su se zbog strateških razloga nalazila na važnijim putovima koji su uz to bili i glavne arterije trgovačkog prometa. Zbog toga su i ta lokalna mjesta razmijene kod nas kao i u čitavoj Evropi nastala većinom uz castrum ili ispod njega. **Klaić N.**, op. cit., str. 49.
- Podjela privilegija, tj. specijalnih pravnih normi povezanih s promjenljivim davanjima, nije značila osnivanje varoši niti osnivanje »slobodnih gradova«, jer dugotrajni ekonomski proces ne može nastati jednim aktom nego samo postepeno.* **Klaić N.**, op. cit., str. 54.
- 21
Noršić V., *Sloboštine Samobora od 1242. godine*, Samobor, 1942, str. 4. i 5.
- 22
U tekstu se za naselje Samobor navodi termin *varoš*, a ne *grad*, radi distinkcije od pojma *grad*, *utvrda Samobor*. U starijoj se literaturi autori M. Lang, V. Noršić, E. Laszowski i ini služe terminom *varoš*, a ne *trgoviste*; stoga sam se priklonila uvriježenoj terminologiji.
- 23
Originalni grafički prikazi čuvaju se u Muzeju Samobor, odnosno u Državnom arhivu u Zagrebu, Kartografska zbirka, inv. br. 281.
- 24
Sekulić – Gvozdanić S., op. cit., str. 8.

25

Sekulić – Gvozdanović S., op. cit., str. 8.

26.

Vezano uz bilješku 20.

27

*Ustanovili smo također da za svoju crkvu biraju svećenika koga budu htjeli.*Iz teksta *Povelje*, **Noršić V.**, *Sloboštine Samobora iz g. 1242*, Samobor, 1942, str. 5.

28

Horvat A., *Između gotike i baroka*, Zagreb, 1975, str. 291.

29

*Kad su 1914. godine, kopali grabe za vodovodne cijevi, naiđoše pred ogradom do župnog dvora na jaki kameni zid koji ide od Žitkovićeve kuće do ugla župnog dvora, te odavde preko ceste prema crkvi. Ugao zida je od velikog tesanog kamenja. Bit će to ostaci onog zida kojim je crkva bila utvrđena. (...)**U parničkim spisima Općine Samobor iz 1644. za patronatsko pravo, navodi se među iskazima svjedoka i iskaz Ivana Ramzlavića, starog oko 100 godina, da dobro znade kako su samoborski građani vlastitim troškom i trudom zidali toranj crkve i zidove oko nje.***Noršić V.**, *O samoborskoj župi i župnoj crkvi*, Samobor, 1942, str. 89.

30

Misli se na žalbe Samoboraca nadvojvodi Ernestu i kralju Rudolfu II (1579) 1581, 1583, gdje se žale na postupke tadašnjega gospodara Samobor-grada K. Ungnada.

Žeželj M., *Samobor u prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb, 1979, str. 31. i **Noršić V.**, *Samobor grad*, Samobor, 1912, str. 46. i 47.

31

Sekulić – Gvozdanović S., op. cit., str. 9.

32

Tezu da je varoški toranj bio zidinama, a ne samo polisadama povezan s obroncima Stražnika i Tepca potkrepljuju i sljedeći podaci: *O zidinama Samobora govori se u djelu opata F. Glavinica – De origine provinciae Bosniae, Croatiae, et Carnioliae – Udine, 1648, koje je citirao Noršić V.*, *Sloboštine Samobora od 1242*, str. 3: *extra et prope muros antiqui seu pristini oppidi Samobor (...)**Toranj bijaše četverouglast, odozdo preboltan i otvoren, te se ispod njega prolazilo, nad boltom je imao dva sprata ..., a srušen je za vrijeme vladavine Francuza, Lang M.*, *Samobor polovicom 18. st.*, Samobor, 1942, str. 185.Godine 1628. gradski su službenici srušili široki zid do varoškog tornja (*penes turri oppidi*) te je zaprijetila opasnost da će se i sam toranj srušiti.**Noršić V.**, *Samobor grad*, Samobor, 1912, str. 68.

Gospodin I. Sudnik, iz Muzeja Samobor, navodi kazivanja samoborskih mještana koji su prilikom obrađivanja svojih vrtova nailazili na kamenje, vjerojatno ostatke zidina.

33

Szabo Gj., *Sredovječni gradovi*, Zagreb, 1920, str. 19.**Horvat A.**, *Gradovi u ELU*, sv. II, str. 438.

34

Koji je vrlo trošan, a stoji nedaleko ceste kojom kažu običavaju katkad Turci navaljivati u Sloveniju u zemlju Cesaruskog kraljevskog veličanstva. Sekulić – Gvozdanović S., op. cit., str. 9.

35

Sekulić – Gvozdanović S., op. cit., str. 9.

36

Tako 1277. godine dobivaju cisterciiti crkvu Sv. Jelene u Samoboru (danas Jelenščak), s okolnom zemljom, zatim mlin na potoku Gradni i kuću sa zemljištem u samoborskoj varoši. Klaić N., *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1988, str. 64.

37

Buturac J., *Popis župa zagrebačke biskupije godine 1344*, Zbornik Zagrebačke nadbiskupije, Zagreb, 1944, str. 427: *Item ecclesia sancte Anastasie et sancte Helene et sancte Anne de Zamabor.*

38

Noršić V., *Sloboštine Samobora od godine 1242*, str. 3.

39

Noršić V., *Samobor grad*, Samobor, 1912, str. 27: *Radi se o kupnji posjeda Zlažena Gora od Pavla Zlaženića oltariste (prebendara) Blažene Djevice Marije u Samoboru, godine 1505.*

40

Sekulić – Gvozdanović S., op. cit., str. 9.

41

Sekulić – Gvozdanović S., op. cit.

42

Pregradio ga je 1622. Franjo Saić de Pernica... u prizemlju grebenasti svod svjedok zamiranja kasnogotičkih transformiranih oblika. Horvat A., *Između gotike i baroka*, Zagreb, 1975, str. 262. i *Samobor u ELU*, sv. IV, str. 157.

43

Već godine 1535. spominje se ondje škola koju su pohodila domaća djeca, pa i strana. Laszowski E., *Samobor grad*, »Vienca«, br. 45, str. 16, Zagreb, 1899.

44

Lang M., *Samobor, narodni život i običaji*, Zagreb, 1915, str. 77.

45

Rat Turske s Austrijom, započeto 1591. turskim porazom kod Siska, završava sklapanjem mira 1606. g., na ušću rijeke Žitve u Dunav – Turci, *Opća enciklopedija*, Zagreb, 1975, sv. VIII, str. 31.

46

Noršić V., *Samobor grad*, Samobor, 1912, str. 23. i 24.

47

Lang M., *Četiri stoljeća škole u Samoboru*, Samobor, 1942, str. 136.

48

Grdenić, P., *Samostan i crkva otaca Franjevaca u Samoboru*, Samobor, 1942, str. 92.

49

*Iz zapisnika kanoničkih vizita iz početka 17. stoljeća nekadašnja župna crkva bila je vrlo trošna i premalena. Godine 1672. bila je obnovljena. Krov je bio drven i slab, pod oploćen žbukom. Kako su se u crkvi pokapali plemići žbuka bi se trgala, a tlo ostalo izrovano. Crkva je 1630. godine bila slabo pokrivena – neuredna. Zidana je bila u gotskom slogu. Svetište je bilo nadsvođeno, a strop lade od dasaka. (...)**14. ožujka 1671. g. sklopila je grofica Ana Jelisava Auersperg ugovor s Hunsom Alliom iz Celja o gradnji nove župne crkve.***Noršić V.**, *O samoborskoj župi i župnoj crkvi*, Samobor, 1942, str. 78. i 79.

50

Horvat A., *Samobor*, ELU, sv. IV, str. 157: (...) uklesana je godina 1622.

51

Horvat A., op. cit.

52

Horvat A., op. cit.

53

Horvat A., op. cit.

54

Originalni kolorirani nacrt nalazi se u Muzeju Samobor.

55

Letak za bitku kod Siska nalazi se u Grafičkoj zbirci Sveučilišne i nacionalne biblioteke u Zagrebu.

56

A. Hirsvogelius: *Schlavoniae, Croatiae, Carnie, Istriae, finitimorumque regionum nova descriptio*, nalazi se u kartografskoj zbirci Državnog arhiva u Zagrebu, inv broj A/II-10.

57

Reprint-izdanje karte S. Glavača (1627-1680) iz 1673. g. izdano je 1937. g. u povodu 300 godina gimnazije u Varaždinu i nalazi se u Muzeju Samobor.

58

Prostorna organizacija Samobora polovicom 18. st. temelji se na podacima dobivenim rektifikacijom prikaza Samobora iz 1764. godine.

59

Žeželj M., *Samobor u prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb, 1979, str. 60. i 62.

60

Zaključak se izvodi na osnovi terenske obrade građevne strukture povijesne jezgre Samobora, kao i okolnih ruralnih naselja i podataka iz teksta **M. Langa**, *Samobor polovicom 18. st.*, Samobor, 1942, str. 87.

61

Sekulić – Gvozdanić S., op. cit., str. 10.

62

Prilikom sekvenciranja Genovežana 1777. godine opisuje se stanje grada i gospodarskih zgrada: *Ispod grada do stale bila je svodena pivnica, pokrivena daskama, natkrita slamom i unutra taracana. Mogla je primiti 700 vedara vina. Do ove je bila svodena pecara rakije s dimnjakom pod krov. Nad podrumom je bila žitnica. Preko puta bila je štala za 8 konja, građena od drva na stupovima. Vrtlarska kuća imala je dvije prostorije: jednu za stanovanje i drugu za čuvanje plodova. Između tih prostorija bila je kuhinja bez svoda. Ispod sobe vrtlarove bio je podrum za povrće. Sve je bilo pokriveno slamom. Zdesna Gradni bila je zgrada za bačvariju i kuća za stan provizora sagrađena od hrastovine sa sobom od četiri prozora, sobicom i radionicom. Sve je bilo slamom natkriveno, ali je krov prokisavao. S lijeve strane Gradne stajala je »zidanica« s tri sobe. To je bio stan provizora. Sobe su bile presvodene, a 8 prozora bilo je provideno rešetkama. Stropovi su bili od dasaka. Ispod soba je bila nepresvodena kuhinja s dimnjakom izvedenim nad krov. Dalje ispod soba bile su tri prostorije s drvenim stropovima, koje su služile kao podrum. Slamnati krov iziskivao je popravak. Tu je blizu stajala drvena kovačnica, koja je bila vrlo trošna.* **Noršić V.**, *Samobor grad*, Samobor, 1912, str. 134.

63

Lang M., Zagreb, 1915, str. 81.

64

Žeželj M., op. cit., str. 51. i 52.

65

Žeželj M., op. cit.

66

Godine 1797. stradao je Samobor od požara koji je izbio u kući A. Kantilija, trafikanta samoborskog ... Požar je uništio kuće i gospo-

B. Dumbović Bilušić: Formiranje i razvoj urbanog prostora Samobora

darske zgrade 77 samoborskih gradana i plemića. **Sudnik I.**, *Protupožarne mjere u starom Samoboru*, Samobor, 1970, str. 20.

67

Žeželj M., op. cit., str. 69. i 71.

68

Lang M., *Samobor, crtice iz prošlosti*, Zbornik za narodni život i običaje, str. 255.

69

Misli se na prvu željezničku prugu Zidani Most – Zagreb, izgrađenu 1862. godine.

70

Prema podacima Samobor broji 3.089 stanovnika (1 njemačke, 2 mađarske, 4 talijanske narodnosti). Ima 492 kuće, od toga 4 plemićka dvora. Od institucija ima Kotarski sud, poštu i bilježništvo za sudčije Domaslovec, Podvrh, Rakovica, Rude, Slanidol, te vlastitu sudčiju (magistrat).

Sabljar V., *Mjestopisni rječnik*, Zagreb, 1888, str. 367.

71

O prijemu u status purgera govori **Lang M.**, op. cit., str. 259.

72

Kartografska zbirka Državnog arhiva u Zagrebu: Samobor i Podused sa cestama, karta inv. br. 382.

73

Žeželj M., op. cit., str. 75. Navodi imena novih veleposjednika koji dolaze u Samobor.

74

Zaključak se izvodi na temelju usporedbe grafičkog prikaza Samobora iz 1764. godine, te katastarske snimke iz 1860. godine.

75

Samobor je najljepše izletište Zagreba – Turistički vodič Zagreba iz 1885. godine.

76

Lodeta F., *Djelatnost samoborske općine*, Samobor, 1942, str. 108. **Hrčić F.**, *Ljudevit Šmidhen*, »Samoborski list«, Samobor, svibanj 1913, str. 32, 34, 40.

77

Žeželj M., op. cit., str. 98.

78

Rudnik bakra u Rudama, iako teritorijalno ne pripada urbanom prostoru Samobora, posredno utječe na razvoj grada. Prema navodima E. Laszowskog, mogao se iskorišćavati još u antici. U pisanim dokumentima spominje se od 16. st., kad je u vlasništvu gospodara grada Samobora, L. Grubera. **Laszowski E.**, *Rudarstvo u Hrvatskoj*, Zagreb, 1944, str. 154.

Uz rudnik je vezana i bakrana u Hamoru koja je prvotno pripadala Rudama. **Lang M.**, *Samobor, varoš i okolina*, Zbornik za narodni život i običaje, Zagreb, 1915, str. 71. Početkom 19. st. imao je Samobor i pivovaru na Jelačićevom zemljištu, a oko 30-tih i 50-tih godina na Wiesnerovom zemljištu. Prvu modernu pekarnicu u Samoboru uredio je Ignac pl. Kiepach u zidanicama ispod Staroga grada. **Lang M.**, op. cit., str. 275.

Tvornica drvene robe »Braća Falzari« osnovana je god. 1907, a poslije I. svjetskog rata osnovana je »Samoborka«, tvornica umjetnog kamena; Tvornica boja »Chromos« u Samoboru utemeljena je 1923. god. **Radmilović D.**, *Samoborski obrt, veleobrt i lončarstvo*, Samobor, 1942, str. 200. i 201.

79

Uz to je novim zakonom od 1870. godine Samobor stavljen u onu kategoriju u koju i ostale ladanjske općine potpadaju, dakle među seoske. **Žeželj M.**, op. cit., str. 95.

80

Žeželj M., op. cit., str. 116.

81

Žeželj M., op. cit., str. 108.

82

Podaci iz Arhiva Muzeja Samobor i fotodokumentacija iz tog razdoblja.

83

Žeželj M., op. cit., str. 110.

84

Podaci o izgradnji pojedinih objekata na Trgu dobiveni uvidom u Arhiv Muzeja Samobor: tako npr. iz 1815. g. postoji molba tadašnjeg ljekarnika J. Valentovića za uređenje cvjetnjaka pored kuće u kojoj se nalazi apoteka (današnji Trg kralja Tomislava 15), iz čega možemo zaključiti da je objekt tada već bio sagrađen.

Stambena kuća trgovca Bahovca građena je neposredno nakon završetka Vijećnice, pod uvjetom da svakako bude nešto niža od nje.

Među arhivskim spisima nalaze se podaci da je projekt za apoteku M. Kleščića i Samoborsku štedionicu na Trgu kralja Tomislava izradio samoborski arhitekt Franjo Gabrić.

85

Originali katastarske snimke k.o. Samobor iz 1860. godine nalaze se u arhivu mapa Državne geodetske uprave u Zagrebu.

86

Originalne karte reambulacije katastarske snimke, katastarske općine Samobor, iz 1900. godine nalaze se u planoteci Zavoda za katastar Grada Samobora.

87

Citirana studija nalazi se u planoteci Urbanističkog instituta Hrvatske u Zagrebu.

88

Vasiljević B., *Samobor, urbanističko rješavanje i realizacije*, »Arhitektura«, br. 144, Zagreb, 1973, str. 48.

89

Citirani plan nalazi se u planoteci Urbanističkog instituta Hrvatske.

90

Citirani planovi nalaze se u planoteci Urbanističkog instituta Hrvatske u Zagrebu.

91

Citirani plan izrađen je u Urbanističkom zavodu grada Zagreba.

Summary

Biserka D. Bilušić

The Beginnings and Development of Urban Samobor

The development of Samobor as a historically stable settlement can be traced with certainty back to 1242 when Bela IV conferred on it the status of “Free Royal Market Town”, while some forms of dwelling and settling in the wider Samobor area can be traced back to the Paleolithic. Historical data indicate that in Antiquity roads passed and crossed in the area which means that Samobor was not a mere point of transit but a crossroads as well. Remains of a Roman road have been found near Hamor and along Lipovečka Gradina in the Samobor area. Samobor also has two churches – the parish church of Saint Anastasia and the chapel of Saint Helena in Šmidhen which are of Early Christian origin.

Although archeological finds and historical data give no certain evidence of the former settlements, the beginnings of Samobor must be sought before 1242. A certain degree of development and size must have been achieved previous to receiving the status of “Free Royal Market Town”

The first historical record of Samobor is its mention in Bela’s charter in 1242, which was a prerequisite for its further urban growth. Its oldest historical nucleus developed around the parish church of Saint Anastasia. Its second historical nucleus was the Samobor fort whose building began in 1260, with a settlement named Taborec at its feet. Taborec had elements of fortification architecture – a tower and walls, and a chapel (Saint Michael’s) that was initially Gothic, but finished in Baroque style. Up to the nineteenth century Samobor developed in accordance with its medieval urban matrix and its principal economic activities (crafts and commerce) furthered by its propitious location and the vicinity of Slovenia. In the Middle Ages buildings in Samobor were mostly made of timber, with the notable exception of its religious architecture: the church of Saint Anastasia, the Franciscan monastery and church, the chapel of Saint Michael, as well as Fort Samobor, and the Podolje Castle.

The development of Samobor as a modern urban centre began in the nineteenth century. The medieval settlement with its wooden houses was gradually transformed into a town of brick buildings built by local masons in Baroque, Neo-Classical and Historicist styles, which is the historical nucleus of modern Samobor.

The finest parts of Samobor built in the nineteenth century but following the medieval matrix are King Tomislav Square and the adjoining streets: Perkovičeva, Livadičeva, Langova, Starogradska, Šmidhenova and Obrtnička.